

राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालयको प्रदर्शनी व्यवस्थापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत
नेपाली इतिहास संस्कृति, तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर तहको
आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

पानु क्षेत्री

रोल न. २३

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-२९-९०९-२००९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०८०

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

श्री पानु क्षेत्रीले मेरो निर्देशनमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानवीक तथा सामाजिक शास्त्र सङ्घाय अन्तर्गत नेपाली, इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक परिपूर्तिको निम्ति राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालयको प्रदर्शनी व्यवस्थापन शीर्षकमा यो शोध प्रबन्ध तयार गरेकी हुन् । म निजको कार्यबाट सन्तुष्ट छु । अतः प्रस्तुत शोधप्रबन्ध परीक्षण-मूल्याङ्कनको निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

.....

उपप्राध्यापक डा.पशुपति न्यौपाने

शोध निर्देशक

मिति : २०८०।०५।२९

प्रतिबद्धता पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयको नेपाली इतिहास संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभागबाट स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि 'राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालयको प्रदर्शनी व्यवस्थापन' शीर्षकको शोधप्रबन्ध उपप्राध्यापक डा.पशुपति न्यौपानेकोशोध निर्देशनमा तयार पारिएको हो । यो शोधप्रबन्ध मेरो मौलिक लेखन भएको र कुनै पनि उपाधिका लागि अन्य विश्वविद्यालय वा प्राज्ञिक संस्थामा पेस नगरेको घोषणा गर्दछु ।

मिति : २०८० भाद्र २९

.....
पानु क्षेत्री
शोधार्थी

कृतज्ञता ज्ञापन

इतिहास, संस्कृति पुरातत्व विषयप्रतिको मेरो रुचीलाई स्नाताकोत्तर तहको अध्ययनले थप जागरुक गराईदिएको छ । यस तहमा अध्ययन गर्ने क्रममा विशेषतः स्थलगत अध्ययनले विषयवस्तुमाथिको मूल्य र गरिमाबारे अझ स्पष्टता भएको छ । अध्ययनका क्रममा इतिहास , संस्कृति र पुरातत्व विषयवस्तुप्रतिको महत्तालाई मनन गर्ने अवसर पाएँ ।

त्यस्तै, प्रामाणिक इतिहासका लागि पुरातत्वको भूमिका र यसको महत्वबारे धेरै नै ज्ञानप्राप्त भएको छ । यसकारण त्रि.वि. नेपाली इतिहास, संस्कृति तथा पुरातत्व केन्द्रीय विभाग मेर । तर्फबाट हार्दिक धन्यवादको हकदार छ । वस्तुतः इतिहास पढ्दैगर्दा नेपालको आलोचनात्मक इतिहास र सो सम्बन्धी विषयवस्तुको बारे पनि पाठ्यक्रममा समावेश गर्न सके भविष्यमा अझबढी यस विषय र विभागको साख बढ्ने अनभूति पनि मलाई भएको छ, पाठ्यक्रममा सो सम्बन्धलाई पनि ध्यान दिइने छ भन्ने मेरो हार्दिक अपेक्षा रहेको छ ।

मेरो अपठ्यारो परिस्थितिलाई मनन गरि विभिन्न समयमा पटक-पटक साथ दिनुहुने मेरा आत्मीय साथीभाई तथा गुरुवर्गहरुप्रति म निकै नै कृतज्ञ छु । वहाँहरुप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । विशेषगरी स्थलगत अध्ययन तथा क्षेत्रगतकार्यको सिलसिलामा वहाँहरुको निकै मननीय भूमिका रहेको छ । त्यस्तै प्रस्तुत शोधकार्यको स्थलगत अध्ययनको लागि सहमती दिनुहुने राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालय, सो संग्रहालयका पूर्वप्रमुखज्यूहरु र वर्तमान प्रमुख सुवासकृष्ण डंगोल सरहरुमा हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

उहाँहरुको प्राविधिक तथा सैद्धान्तिक सहयोगले नै यो शोधकार्य पुरागर्ने प्रयास गरेको छु । त्यस्तै संग्रहालय सम्बन्धी लेखिएका विविन्न पुस्तकका लेखकहरुमा पनि हार्दिक आभार छ । त्यस्तै यस शोधकार्य सम्पादनका लागि पटक-पटक स्थलगत अध्ययन गर्नुका साथै अहोरात्र मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा शोध गुरु डा. पशुपति न्यौपानेप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । संस्कृति विभागका कर्मचारीज्यूहरुले प्रशासन सम्बन्धी काममा सहयोग गरिदिएर मलाई धेरै ठूलो गुण लगाउनु भएको छ, वहाँप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । अन्तमा यस शोधपत्रका बाह्य सुपरीवेक्षक प्रा.डा. वीणा पौड्यालप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

विषयसूची

शोध निर्देशकक सिफारिस पत्र	क
शोध पत्रको स्वीकृत पत्र	ख
कृतज्ञतापत्र	ग
विषयसूची	घ

अध्याय - १

१.१	शोध परिचय	१
१.२	समस्याकथन	२
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	२
१.४	अध्ययनको महत्व	२
१.५	अध्ययनको सीमा	३
१.६	अध्ययन विधि	३
	क. तथ्याङ्क संकलनका विधिहरु	४
	१. प्राथमिक स्रोत	४
	२. द्वितीय श्रोत	४
	ख. तथ्याङ्क विश्लेषण र प्रतिवेदन लेखन विधि	४
१.७	पूर्वसाहित्य समीक्षा	४
१.८	अध्याय विभाजन	७

अध्याय - २

संग्रहालय र नेपालमा सङ्ग्रहालय विकास

२.१	अवधारणा	९
२.२	सङ्ग्रहालयको परिचय	१०
२.३	सङ्ग्रहालयको प्रकार	१२
	२.३.१ साधारण सङ्ग्रहालय	१२

२.३.२ कला सङ्ग्रहालय	१३
२.३.३ ऐतिहासिक एवम् पुरातात्विक सङ्ग्रहालय	१३
२.३.४ विज्ञान सङ्ग्रहालय	१४
२.४ सङ्ग्रहालयको इतिहास	१४
२.५ नेपालमा सङ्ग्रहालयको विकास	१७
२.५.१ पहिलो चरण	१७
२.५.१ दोस्रो चरण	१८
२.५.२ तेस्रो चरण	१९
२.५.३ चौथो चरण	२१
२.६ सङ्ग्रहालयको इतिहासमा राष्ट्रिय मुद्रा सङ्ग्रहालयको भूमिका	२२

अध्याय तीन

प्रदर्शनी

३.१ संग्रहालय र यसको प्रदर्शनी व्यवस्थापन	२४
३.१.१ प्राविधिक व्यवस्थापन	२५
३.१.१.१ संग्रहालय भवन योजना	२५
३.१.१.२ बाह्य संरचना	२६
३.१.१.३ आन्तरिक संरचना	२६
३.२ कृतिम प्रकाशको व्यवस्थापन विधि	२८
३.२.१ प्रत्यक्ष कृतिम प्रकाश	२८
३.२.२ अप्रत्यक्ष कृतिम प्रकाश	२९
३.२.३ प्रदर्शनी व्यवस्था	२९
३.२.३.१ प्रदर्शित वस्तुहरुको परिचयपाटी	३२
३.२.४ नेपालमा संपदाहरुको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा सुरक्षा व्यवस्था	३५
३.२.५ सम्पदा संरक्षणमा संग्रहालयको भूमिका	३८
३.३ प्रशासनिक व्यवस्था	३९

अध्याय –४

राष्ट्रिय मुद्रासंग्रहालय र यसको प्रदर्शनी व्यवस्थापन	
४.१ प्रदर्शनी व्यवस्थापन	४४
४.२ राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालयको प्रदर्शनी व्यवस्थापन	४४
४.३ राष्ट्रिय मुद्रा संग्रहालयको प्रदर्शनी व्यवस्थापन	४६

अध्याय ५

उपसंहार	५१
परिशिष्ट एक	५४
परिशिष्ट दुई	५५
परिशिष्ट तीन	५६
परिशिष्ट चार	५७
सन्दर्भ ग्रन्थसूची	६२